

УДК 1:37.0132

І. А. ЗЯЗЮН

м. Київ, Україна

ОСВІТНІ ПАРАДИГМИ ТА ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИМІРАХ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Автором розкриваються процеси становлення нових парадигм у філософії і теорії освіти. Дається аналіз змісту і особливостей технологізації освіти на сучасному етапі.

Ключові слова: освітня парадигма, педагогічна технологія, філософія освіти, тенденції сучасної філософії освіти, технологізація освіти.

Поняття “парадигма” увійшло до вжитку як інструмент наукознавства з 70-х років минулого століття [6] і стрімко набуває значущості в суспільній практиці. Воно означає найбільш загальні принципи розуміння та інтерпретації об’єкта дослідження, прийняті в певному науковому співтоваристві.

Загальна філософія освіти використовує його для означення культурно-історичних типів педагогічного мислення і педагогічної дії. Кожна епоха відображується у неповторній картині світу і людини в ньому залежно від загальних світоглядних уявлень про природу, про просторово-часові характеристики суцього, про причинно-наслідкові зв’язки явищ, подій і речей, про людину і її сутнісні здібності, цінності, духовний світ, відношення до самої себе й інших людей.

Уявлення про дитину, учня, студента (включаючи і післядипломну освіту), про можливості, цілі і задачі освіти, про вчителя, педагога і основні їхні характеристики – увесь цей комплекс ідей окреслює парадигму освіти і відтворює загальну картину світу, притаманну епосі. Будь-яка світоглядна, а разом з тим і освітня парадигма в історії проходить декілька етапів: становлення, завершення і, нарешті, статики, коли вона стає млявою, задубилою і заважає розвитку. Тим часом у глибинах старої парадигми народжуються нові ідеї, принципи, відбувається переосмислення основних понять і зв’язків.

Сучасна епоха характеризується процесами становлення нових парадигм у філософії і теорії освіти. Вони взаємозв’язані і ускладнені різноманітністю і суперечністю висхідних начал і висновків. Однак їх спільність – підкреслити практичну реалізацію найновітніших ідей і концепцій у практиці освіти – це, мабуть, помітна риса філософствування століття, що відійшло у вічність.

Філософія кінця XIX і особливо XX століття, після світових воєн і засилля тоталітарних режимів, з усією очевидністю і болем усвідомлює “забутість” і самотність людини у ворожому для

неї світі, втрату звичних захисних ніш оселі, сім’ї, батьківщини, зростаючу відчуженість від природи, влади, продуктів виробництва, від самої себе. Вона шукає пояснення причин такої ситуації, можливостей і способів виходу з неї. Пошук шляхів до цілісного світу і людської належності до нього неминуче веде філософську думку нашого століття до проблем освіти і виховання.

Становлення загальної теорії освіти виявляється як тенденція сучасної філософії, починаючи з 60-х років XX століття. Коло її проблем однаковою мірою стосується фізиків і біологів, соціологів і істориків, мовників і математиків. Спільність тематики, понятійного апарату, способів вирішення проблем дозволяє визначити цю сферу філософствування як загальну філософію освіти, предметом якої є врівноваження протиріч у сфері освіти і виховання.

Бодай побіжно окреслимо основні передумови і позиції цього напрямку, акцентуючи увагу на тих аспектах, які актуальні для педагогічної науки:

- пошук статусу освіти в контексті культури і суспільного життя, визначення її світоглядних і ціннісних смислів, загальна тенденція до гуманізації освіти та її історизації.
- відмова від сциентистської ідеології, нормативності та ідеологізації;
- постановка питання про співвідношення педагогічної науки з іншими формами ірраціонального досвіду (мистецтвом, релігією, окультизмом тощо);
- зміщення інтересу від проблеми структури і кількості до питань зростання і детермінації педагогічних знань, їх обґрунтування і трансляції;
- збагачення категоріального апарату педагогічної науки поняттями типу: парадигма, картина світу, холізм, синергетика, прогностична модель, технології, майстерність, творчість, талант і под., що відбивають центральні тенденції різних розділів педагогічної науки із сукупним відтворенням ситуацій буття сучасної людини і людства;
- зміна цільових орієнтацій: зовнішні цілі стають основними, спрямовуючими, відбувається наукова логізація практичної діяльно-

сті і прикладне використання наукових набутоків;

- відмова від панування над природою призводить до екологічної орієнтації науки взагалі і педагогічної зокрема; виявляється, що педагогічна наука має значний технологічний ресурс, який може суттєво впливати на вибір педагогікою культурних і соціальних цілей, забезпечуючи засоби їх досягнення.

Для педагогічної методології всі названі проблеми мають безпосередній інтерес, бо засвідчують їх провідне місце в системі сучасних гуманітарних наук та визначають причини, що зумовлюють самостійну предметну сферу комплексного гуманітарного знання про процеси біопсихо-духовного розвитку людини в природному і соціальному середовищі. Вони актуалізують потребу постійного розвитку педагогічної методології.

Філософія освіти як комплекс сучасних ідей і концепцій, з допомогою яких можна домогтися стабільної рівноваги (автаркії – Г. С. Сковорода) в освітній галузі, спирається на об'єктивну тенденцію розвитку сукупних глобальних зв'язків – природно-господарських, соціокультурних, політично-економічних, релігійних і под. Головна мета сучасної гуманітарної науки вбачається філософами цього напрямку у пошукові об'єднуючого фактору, можливих шляхів і підходів, які сприяють конвергенції.

“Термінами сподівань” описують філософи і соціологи актуальні і рятівні для людства процеси становлення й удосконалення єдності народів Землі, вбачають у ній можливість виходу з екологічної і духовної кризи, в яку заглиблюється людство, подолавши межу другого тисячоліття. Становлення глобального мислення з необхідністю сприятиме подоланню національного шовінізму і геополітичних домагань наддержав, а відчуття належності до єдиної планети, відповідальності за неї, за загальнонаціональні цінності культури і долю людства будуть джерелом творчої активності кожної людини (А. Печчеї).

Звідси – визнання культури реальністю, яка набагато важливіша для збереження людства і майбутнього світу, ніж політика і економіка. Глобальна екологічна гуманістична етика стає тією духовною першоосновою, на якій повинні будуватися державна політика, виробничі структури, міжнаціональні і міжособистісні відносини, право, комерція та інші форми суспільного життя (Р. Атфілд).

Констатація деструктивності моделей розвитку суспільства на основі індустріалізації (Дж. Форрестер), відторгнення революційно-

насиленницьких методів соціальних перетворень плекають сподівання на еволюцію (у гуманістичному цілепокладанні) свідомості і практики, зумовлюють пошук у сфері духу і моралі універсальних способів культурного оновлення.

Своєрідний культурно-історичний універсалізм “Філософії освіти” і її оптимізм базуються на визнанні загальнолюдських цінностей. Свобода, справедливість, гідність особистості, її невід'ємне право на життя і соціальний захист, право народів на культурне і політичне самовизначення є системою життєзабезпечення людства. Освіта – та сфера соціокультурної життєдіяльності, де реалізується становлення духовно зрілої, моральної особистості, здатної відповідати за долю держави, її народу, нації, культури, захищати загальнолюдські цінності, творити цілісний, гуманний світ за “людською мірою”.

До кінця ХХ століття науково-технічний прогрес зумовив технологізацію не лише чисельних галузей виробництва, але й невпинно увірвався у сферу культури, гуманітарної сфери знання. Ми вже звикли до інформаційних, медичних, біологічних та інших подібних технологій. Звикаємо й до технології освітньої. Такий широкий і повсюдний інтерес викликається різними мотивами: вчені традиційно слідують за модою; інші, вболіваючи за освіту, вбачають у ній панацею від усіх бід; знаходяться й такі, що технологію і технологізацію вважають об'єктивним процесом еволюції освіти до якісно інших ідеалів. Вважаємо досить прогресивною останню тенденцію.

У свій час Е. Кант, виокремлюючи культуру простих умінь і культуру дисципліни волі, зазначав, що перша здатна прокласти дорогу злу, якщо друга не буде надійною противагою. Ці два параметри тепер часто-густо називають інструментальною і гуманітарною культурою, або ж технологічним і моральним потенціалом суспільства, або інформаційною і енергетичною асиметрією інтелекту.

Соціальні протиріччя, соціальні кризи виникали тоді, коли порушувалась внутрішня рівновага соціально-культурної системи: управлінські домагання перевищували прогностичні здібності, інструментальний інтелект недостатньо врівноважувався гуманітарним. Суспільство, як і будь-яка інша система, стабільне до того часу, поки руйнівний потенціал економічних (сюди входять і військові) технологій врівноважений культурно-психологічними засобами стримування. Якщо ж зростаючий енергетичний потенціал технологій переважає можливості нормативної регуляції, розпочинається криза. Поси-

люються різні конфлікти, зокрема екологічні, енергетичні, соціальні. Суспільство стає жертвою власної могутності або ж встигає перебудувати технологічні, організаційні, інформаційні нормативні параметри діяльності і цим себе рятує.

В основу освітньої системи має бути покладена генеральна ідея, яка врівноважуватиме конфліктні ситуації в ній самій і в суспільстві в цілому. Такою єдиною ідеєю є гуманістичний світогляд, який передбачає розвиток таких якостей особистості, як усвідомлення природи і людини в їхній єдності, відмова від авторитарного, міфологічного стилю мислення, терпимість, здатність до компромісів, поважне ставлення до чужої думки, до інших культур, цінностей, вірувань.

Етимологія слова “технологія” означає “знання обробки матеріалу” (techne – мистецтво, ремесло, наука + logos – поняття, вчення). Технологія включає також і мистецтво володіння процесом, завдяки чому персоналізується. Технологічний процес завжди передбачає певну послідовність операцій з використанням необхідних засобів (матеріалів, інструментів) і умов. У процесуальному розумінні технологія відповідає на питання: “Як зробити?”, “З чого і якими засобами?”

Поняття “освітня технологія” останнім часом набуває розповсюдження в теорії навчання. Вперше у 20-х роках воно використовувалось у педології, у наукових працях з рефлексології (І. П. Павлов, В. М. Бехтерев, О. О. Ухтомський, С. Т. Шацький). У цей період воно часто поєднувалось з “педагогічною технікою” (як сукупністю прийомів і засобів, спрямованих на чітку і ефективну організацію навчальних занять – А. С. Макаренко). До педагогічної технології відносилось також уміння оперувати навчальним і лабораторним обладнанням, використовувати наочність. Зміст цього поняття у середині 60-х років піддавався широкому обговоренню в педагогічній пресі, на міжнародних конференціях, де визначилось два напрями його тлумачення:

- освітня технологія як використання технічних засобів і засобів програмованого навчання;
- освітня технологія як засіб підвищення організації навчального процесу, як засіб подолання відставання педагогічних ідей від стрімкого розвитку техніки [3, 123 -124].

Отже, визначилось два напрями розуміння технології в освіті: технічні засоби навчання (технологія навчання); технологія навчального процесу.

З розвитком навчальної техніки і комп’ютеризації навчання “технологія навчання” і “педа-

гогічна технологія” стали усвідомлюватись системою засобів, методів організації і управління навчально-виховним процесом (кінець 70-х – початок 80-х років). Виокремились два складники педагогічної технології: використання системного знання для вирішення практичних задач і використання в навчальному процесі технічних засобів (М. Кларк, Д. Фіни, К. Бруслінг, Т. Сікамото). У документах Асоціації з педагогічних технологій США підкреслювалось: “педагогічна технологія є комплексним інтегральним процесом (люди, ідеї, засоби і способи організації діяльності) для аналізу проблем планування, управління і забезпечення всіх аспектів засвоєння знань”. З цього часу відбувається осмислення педагогічного процесу з різними деталізаціями поняття “педагогічні технології”:

- це системний, концептуальний, об’єктивований, інваріантний опис діяльності учителя і учня, спрямований на досягнення освітньої цілі. Це завжди квінтесенція виховної системи, базове утворення, в якому фіксується її своєрідність і специфічні особливості теоретичного складу і категоріального апарату [8, 12].
- це спосіб організації, спосіб думок про матеріали, людей, моделі і системи типу “людина – машина”, це перевірка екологічних можливостей проблеми. Педагогічна технологія “передбачає визначення цілей через результати освіти, вираження в діях учнів, ними усвідомлюваних і визначуваних” [7, 139].
- педагогічна технологія – проект певної педагогічної системи, яка реалізується практично [1, 134]. Останнє визначення, якщо його взяти за основу, дозволяє розгляд ретроспективи педагогіки і її подальшого розвитку як еволюцію її технологій.

Стан і розвиток педагогічних систем в кожному епоху можна поцінювати за рівнем розвитку педагогічних технологій. Простежуючи динаміку цих процесів (від індивідуальної майстерності, тобто мистецтва педагога, і до загальновідомих, усталених активних методів і форм освіти) можна відзначити, що саме розвиток засобів навчання і пов’язаних з ними методик, збільшення їх ваги в педагогічних системах від епохи до епохи стимулював процес технологізації педагогіки в таких означеннях: стандартизація, уніфікація “освітнього виробництва” в системі масової освіти; винесення творчого процесу (створення і оцінка технологій навчання) на більш високий рівень; упорядкування освітньої системи на основі ієрархії рівнів організації і відповідних їм специфічних технологій тощо. В результаті роль педагога і його мистецтва на стадії навчання поступово знижується і зовсім зникає (хочемо ми того чи ні!) у сфері навчання, самовиховання.

Зрозуміло, педагогічні технології не можуть бути принципово новими по суті, ніж інші технології. Як і будь-які інші, вони мають свої галузеві (кланові, професійні) особливості і в тому, якими методами і засобами оперують, і в тому, з яким "матеріалом" мають справу. Як технології, пов'язані із свідомістю людини, із складними, часто-густо не в усьому зрозумілими питаннями навчання, педагогічні технології відрізняються від виробничих, біологічних, навіть інформаційних. Їхня специфіка виявляється наявністю виховного компонента (та звідси їх імовірність), і в необхідності врахування філософського, психологічного, медичного, екологічного і інших аспектів проблеми. У цьому зв'язку дослідник "філософії виховання" В. В. Коржавін наголошує: "Педагогіка в історії свого розвитку поступово набуває значення унікальної за своїм змістом науки, яка є своєрідною єдністю теорії і технології виховання" [5, 43].

Під тиском технологічного досвіду інших сфер педагогічні технології здобувають нові можливості впливу на традиційний процес навчання і підвищують його ефективність. Щоправда, цей процес відбувається спонтанно і не завжди керований. Адаптація нових технологій в освітній галузі особливо добре простежується за таким показником, як введення в освіту нових інформаційних технологій: "У світі освіта... динамічно переходить на нові інформаційні (переважно електронні) технології" [2, 131]. Але враховуючи специфіку відкритих систем у кризових умовах, до яких можна сьогодні віднести наше суспільство, ми не можемо достовірно прогнозувати черговий етап історії, а отже, і нових ефективних технологій в освіті. Про них можна говорити з певними припущеннями. Однак зводити технологізацію освіти до інформатизації якщо не помилково, то ще передчасно.

Технологізація – історично неперервний в освіті (принаймні з другої половини XIX століття) процес. Інформатизація – революційний "поворот" цього процесу, але всього лише етап технологізації, "відрізок" неперервного шляху. Дякуючи технологізації, в системі освіти здійснюється спадковість нових технологій, виникає готовність до їхньої адаптації через призму рефлексії.

Поріг школи ще не переступив учитель, який повністю усвідомлює "за" і "проти" використання засобів нових інформаційних технологій і здатний визначити їх місце і роль на кожному етапі навчального процесу. Далеко не кожен учень може дозволити собі мати персональний комп'ютер. Та й комп'ютери, які, як книгу, мож-

на носити з собою в ранці, лише з'являються на ринку.

Справа суттєво не набуде поширення, допоки у сфері освіти "війна ідей" не поступиться місцем конкуренції альтернативних концепцій і раціональних моделей. Без цього природний процес технологізації освіти, традиційно зумовлений упровадженням непідготовлених (саме в системі освіти) умов сприймання новацій, може набути спотворених форм. Очевидно, технологізація освітньої і виховної діяльності не може обмежувати свою сферу лише навчанням і підготовкою кадрів, але передбачає більш широкий і різноманітний спектр освітніх послуг. Він пов'язаний з використанням інших сучасних технологій, які вимагають перебудови стереотипів традиційної освіти, формування нового мислення, зміни ментальності сучасного педагога і учнів, що важко дається самоаналізом.

Визнаючи технологізацію освіти об'єктивним процесом, що постійно розвивається і вектор якого визначається в основному науково-технічним прогресом та технологізацією суспільства, спробуємо з'ясувати його специфіку і визначити бодай найближчу перспективу. Якщо визначати технологію способом системної організації освітньої діяльності в різних сферах знання, культури, навколишнього світу, мислення, що зумовлюються рефлексією, стандартизацією, використанням спеціалізованого інструментарію, то об'єднати їх (на одному рівні організації) неможливо в зв'язку з якісним розмежуванням технологічних задач і принципової різниці у підходах до їх вирішення. Тому доцільно вирішувати на верхніх ієрархічних рівнях, де різноманітність і складність задач підказуються і штучно не обмежуються, такі з них:

- формулювати освітні цілі, концепції у вигляді моделей і критеріїв їх оцінки;
- відбирати сучасні технології на основі морально-етичних, психологічних, медичних, ергономічних, екологічних та інших підходів і критеріїв, а також оцінки їхньої ефективності і безпеки в умовах диференційованого навчання;
- створювати перспективні засоби навчання і на їх основі оригінальні педагогічні технології, популяризувати і втілювати їх у практику, оцінювати ефективність;
- розробляти державні освітні стандарти, нормативи і регламенти;
- керувати цим процесом, послуговуючись цільовими державними програмами і стандартами;
- контролювати запровадження технологій з точки зору "педагогічної чистоти" і "моральної безпеки".

Власне рутинний процес навчання (формування знань, умінь і навичок) залишається на

нижньому рівні. Доведений до стадії розробленого технологічного процесу (технологічної карти), він здійснюється учнем самостійно в посиленому темпі (іноді з допомогою викладача). Звичайно, учень повинен попередньо оволодіти своєрідною “професією учня”, тобто навчитися користуватися необхідним технологічним арсеналом. Головне в тому, щоб гранично спростити цей арсенал, звести його до обмеженої кількості засобів, до простих навичок, норм, правил та інших регламентованих нормативних процедур. А з появою більш широких можливостей, більш оперативних, більш доцільних засобів навчання найефективніші і найдоступніші з них втілити в освітню практику, поліпшуючи при цьому всю систему організації навчально-виховного процесу. Все це має стати об’єктом вивчення, усвідомлення і модернізації навчального предметного середовища, яке має забезпечувати технологічність процесу навчання, тобто його зручність і безпеку.

Зупинимо увагу на цілях і змісті деяких основних освітніх технологій, які вже “завоювали” своє право на існування і діють згідно з правилом “бритви Окави” (залишаються в рамках ustalених термінів і не вводять додаткових, які нічого до існуючого не додають і не пояснюють). Технології для вирішення стратегічних задач попередньо повинні відбивати існуючу в різних країнах систему освіти, тобто спосіб системної організації відповідної діяльності – її загальну цільову і змістовну спрямованість, організаційну структуру і форму. Зокрема в Україні вони представлені Конституцією України, Законом України про освіту, державними національними програмами “Освіта” (Україна XXI століття), “Діти України”, нормативними документами, зокрема освітніми стандартами тощо. Не виключено, що й систему неперервної освіти в нашій країні слід віднести до рангу освітніх технологій (дошкільного, шкільного, вузівського, поствузівського рівнів).

Освітні технології “беруть на себе” загальну стратегію розвитку єдиного державного освітнього простору. До основних їхніх функцій слід віднести прогностичну, проєктивну, оскільки технології безпосередньо зв’язані з плануванням безпосередніх цілей і результатів, основних етапів, способів і організаційних форм освітнього і виховного процесів, спрямованих на підготовку висококваліфікованих кадрів. Критеріальні параметри описання технологій відображені в доктринах, в концепціях розвитку і стандартах (спрямованість навчання, зміст і структура освіти, вимоги до програм і умов їх реалізації,

навантаження і об’єм навчального матеріалу, предметні сфери, освітні рівні, атестація).

Педагогічна технологія відбиває тактику реалізації освітніх технологій і вибудовується на знанні закономірностей функціонування системи “педагог – соціальне середовище – учень” в певних умовах навчання (індивідуальне, групове, колективне, масове та ін.). Їй притаманні загальні риси і закономірності реалізації навчально-виховного процесу незалежно від того, при вивченні якого конкретного предмету вони використовуються [4, 70].

Педагогічна технологія може включати в себе різні інші спеціалізовані технології, поширені в інших сферах науки і практики: нові інформаційні технології, промислові (індустріальні), електронні, поліграфічні, медичні та ін. Педагогічна технологія – сфера знання, яка включає методи, засоби навчання і теорію їх використання для досягнення цілей освіти.

Технологія навчання – поняття близьке, але не тотожне педагогічній технології, оскільки воно відображає шлях освоєння конкретного навчального матеріалу (поняття) в межах певного предмету, теми, питання і в межах обраної технології. Технології навчання варіативні і близькі до часткових методик. Вони можуть називатись дидактичними. Їхнє завдання – максимально спростити організацію навчального процесу, зберігаючи його ефективність шляхом передачі творчих функцій учителю. Діяльність педагогів-новаторів стверджує тенденцію до інтеграції засобів, методів і мистецтва викладання з використанням персоніфікованих технологій, які важко, а то й неможливо тиражувати. Задачі відокремлення педагога-технолога від продукту його творчості (технології навчання) і переносу творчого процесу на більш високий рівень організації, очевидно, можуть бути визначені черговим етапом еволюції освіти. Це не означає, що “сократівський діалог” застарів. Сьогодні він актуальний у системі “учень – технологія – учитель”, оскільки в цьому випадку викладач перетворюється з педагога-інформатора (транслятора знань) в педагога-методолога, технолога, а учень стає реально активним учасником процесу навчання.

Система освіти, моральна функція якої на сучасному етапі полягає в тому, щоб збагатити її гуманістичною культурою, явно не встигає за технічним прогресом, відстає (що в принципі доказово) у своєму розвитку. Щоб успішно протистояти технологічному “валу”, вона повинна стати більш ефективною і економічною, а отже цілеспрямовано продовжувати поступ